

INTERFERENȚE LINGVISTICE ROMÂNNO-MAGHIARE ÎN SECOLUL AL XVII-LEA

Daniele PANTALEONI

(Universitatea de Vest din Timișoara)

Între secolele al XVI-lea și al XVII-lea, în Banat și în Hunedoara vecină, apar mai multe opere religioase, lexicografice și literare, redactate în limba română folosind ortografia maghiară, care creează un curent cultural-religios specific, denumit de unii cercetători româno-calvin.

Aparțin acestei mișcări următoarele texte: *Fragmentul Todorescu* (cca. 1575), *Catehismul* lui Fogarasi (1648), *Cartea de cântece* a lui Agyagfalvi (1642), traducerile după *Psalterium Hungaricum* al lui Albert Molnár, adică *Psaltirea Anonimă* (1660 cca.), *Psaltirea* lui Viski (1697), *Psaltirea* lui Istvánházi (1703) și cele două dicționare bănățene: *Anonimus Caransebesiensis* și *Lexicon Marsilianum*, ambele datând din a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

În acest scurt studiu am hotărât să ne ocupăm de unele probleme de interferențe lingvistice observate în traducerea anonimă a Psaltirii lui Molnár din cca. 1660¹.

¹ Acest manuscris a fost semnalat prima dată de Gheorghe Alexici în *Însemnări dintr-o călătorie*, în "Noua Revistă Română", XI, 1911, p. 278-279, cf. idem, *Material de limbă din Codicele de Petrova*, în "Revista pentru istorie, arheologie și filologie", XIII, 1912, I-II, p. 101-103; Nicolae Drăganu, *Un manuscris calvino-român din veacul al XVII-lea*, în *Fraților Alexandru și Ion Lăpedatu la împlinirea vârstei de 60 de ani*, București, 1936, (extras). Unele probleme lexicale au

Textul anonim prezintă multe particularități sintactice, morfologice și lexicale explicabile prin influența maghiară. Acest bogat material lingvistic, uneori, se îndepărtează de construcțiile „obișnuite“ ale limbii române, dar, în același timp, are niște trăsături comune cu textele calvino-române menționate mai sus, conturând, în unele cazuri, un fel de sub-normă literară care întărește unitatea stilistică și dialectală a acestor scrieri.

Un prim fenomen deosebit, datorat influenței limbii maghiare remarcat în Psaltirea din 1660 este folosirea condiționalului pentru a exprima perfectul simplu la modul indicativ: „Durere morczej kend *m-are 'nkundsura* feczi lu Belial *m-are szperia*“, 9, 10 XVIII; „Alenis kend *are fudsi* Siragul kend *are szkepa*, LXVIII 58, 59 etc. Sensul acestor fraze nu este de condițional, ci de perfect, și le putem parafraza astfel: „*Când durerea morții m-a înconjurat (înconjură)/copiii lui Belial m-au speriat (speriară); Dușmanii când au fugit (fugiră)/ Armata când a scăpat (scăpă)* etc.

Această întrebuintare a condiționalului, oricât de surprinzătoare ar putea să pară, nu reprezintă totuși un caz singular. În limba română veche, o întâlnim nu numai la autori ca Viski sau Agyagfalvi, ci și în PO, unde, ca și în textul nostru, se datorează unei traduceri servile a originalului maghiar în care verbele apar la condițional².

În textul cercetat, complementul indirect la dativ înlocuiește frecvent alte complemente de obicei construite prin acuzativ cu prepoziție: „Fii-m milosztivnik Domne mie“, CXLIII-36 (= fii milostiv cu mine); „Domnul lu Jakob tsel mare Adsutor jeszte jel nove“, XLVI 43-44 (= pentru noi); „Csine va fi dare domn nove?“, XII-16 (= pentru noi), „Tu jest bun numaj Domne mie (= cu mine)“, CXVIII-107 etc. Și în aceste cazuri, de cele mai multe ori, textul român reproduce construcția sintactică maghiară în care este folosit dativul (nak/nek): „Kegyelmezz-meg Uram énnékem; A Jákóbnak nagy Istene Dolgainknak Segedelme“ etc.

Tot așa complementul indirect la dativ împreună cu verbul *a fi* este folosit în locul verbului *a avea*: „Ke -j ferikat kuj *je* nedesde n Domnul“, II-52, „Kuj en inime nu-j alnicsie“, XXXII-7; „Orasul tsesztuj kraj mare Nu-j szocz pre pement *keruje*“, XLVIII 9-10 (= *Orașul ...care nu are soț pe pământ*) etc³.

fost analizate de noi în *Contributo al lessico del Romeno antico*, în *Studi offerti ad Alexandru Niculescu dagli amici e allievi di Udine*, Forum, Udine, 2001.

² Cf. Densusianu, HLR II, p. 232.

³ În textul nostru găsim și exprimări "normale", precum: "*En tine am numaj nedesde*", VII-1.

Asemenea construcții s-au păstrat în limba română numai în expresii ca „mi-e foame“, „mi-e sete“ etc. În literatura veche, cazurile în care verbul *a avea* este exprimat prin dativ însoțit de verbul *a fi*, sunt numeroase și se explică prin intermediul unui model străin⁴. În textul nostru se reproduce, de fapt, construcția maghiară cu verbul *a fi* plus dativul *-nak/-nek* în locul verbului *a avea*.

Deseori, în textele calvino-române, am notat folosirea aparent tranzitivă a unor verbe. De pildă, după verbul *a căuta* (cu sensul de „a privi“) complementul indirect este introdus prin prepoziția *pre*: „Trupu-m sz-au doszpit de tremur mare Keutend **pre** dsudekata ta vertosze“, CXIX (15) 23-24; „Okij aj mjej **pre** acseja sze kaute“, CI-21 etc. În exemplele citate este vorba, probabil, de un calc după maghiară: *A te kemény itéletedre nézvén*, respectiv *Az én szemeim azokra nézzenek*, în care sufixul *-ra/-re* (= *asupra, către*) este tradus cu prepoziția *pre*. Cazuri de acest gen sunt destul de frecvente în textele române transcrise cu ortografie maghiară, în Frag. Tod, de pildă, citim „ke porte grise Domnul *pre tine*“, adică „Domnul are grijă de tine“, unde prepoziția *pre/pe* se explică prin magh *te read*, adică literal *pe tine*⁵.

Construirea complementului indirect cu prepoziția *pre* pare a fi influențată de limba maghiară și în alte cazuri, ca de pildă: „Zbjare *pre* prade de fomete mare“, CIV - 83, adică *zbiară către pradă din cauza foamei*; „Ureki-cz plake tu *pre* kuventulu-m“, LXXVIII-2; „Den cserur oki-cz plake *pre* noj“, LXXX-50, adică *la cuvântul meu și respectiv asupra noastră*. În aceste pasaje în textul maghiar complementul indirect este introdus tot de sufixul locativ *-ra/re*: „Orditnak a *prédára* éhség miatt“, „Füledet *hajtsad az én beszédemre*“, „*Mennzéköl szemed forditsd reánk*“. Exemple foarte asemănătoare cu cele abia citate se întâlnesc și în alte texte române vechi traduse din maghiară, precum Fragmentul Todorescu: „Plake-tz Domnezeu urekile tale *pre* rugaczune crestinilor tey“, 2r/5 sau în Catehismul Fogarasi: „Plekare a neravelor nosztre *pre* pekat“, 40.

În versetele „*Pentetsile si macele Ketre pæment esz maj lipite*“, XLIV 103-104, folosirea prepoziției *către*, unde ne-am fi așteptat la forma „*lipit de pãmânt*“, este datorată traducerii formei maghiare: *földhöz ragadott*. Tot din cauza traducerii prea fidele, *către* este folosit în loc de *între*: „*Dzicse Dumnezeu: Babylonie Ketre cseja numer kare me cunoszk*“, LXXXVII-8.

⁴ Todî, *Elemente*, p. 247-248.

⁵ Cf. Gheție, *Texte*, p. 316.

Prezența complementului instrumental este calchiată după limba maghiară în expresia: „**Ku prade sze empercire**“ (*prédával osztóznak*) LXVIII-65, adică *au împărțit prada*.

Cu totul deosebită ni se pare următoarea structură sintactică: „*ke Domnul sztrigatul mjeu aszkultat au plensul mjeu*“, VI-46-47; „(...) *jel pre tocz nistotosi /aszkulta va pre doszediczí*“, IX 47-48 etc. Ambele pasaje prezintă două complemente directe (*strigătul* și *plânsul*, respectiv *nistotoși* și *dosediți*) dependente de un singur verb (*a asculta*). Frazele, așadar, trebuie interpretate după cum urmează: *Domnul a ascultat strigătul meu și (a ascultat) plânsul meu; el îi va asculta pe dosediți și (îi va asculta) pe nistotoși*. Acest procedeu apare frecvent în textul nostru și reproduce fidel o construcție maghiară. De pildă, prima frază citată în limba maghiară sună așa: *Mert az Ur kiáltásom Meghallgatá sírásom* unde de verbul *meghallgat* depind două substantive (*kiáltás* și *sírás*). Construcția se întâlnește și în alte texte româno-calvine, vezi, spre exemplu Frag. Tod. 4r/15: *May mult pamentul syenczele nu y ua azkunde trupul luy = Mai mult pământul nu-i va ascunde trupul și sângele lui*.

Adesea, în textul cercetat, circumstanțiala finală este introdusă prin locuțiunea *cum să*: „*Feklia me jeszte kuventul teu Kare de vedere en kale a me Cum drept sze emblu kerara ta*“, CXIX (11) 1-3, adică *...care dă lumina în calea mea ca să umblu drept pe cărarea ta*. „*Frendse si zdrobeste mislokul lor Cum drept sze nu sze pote redika*“ LXIX 79-80; „*Pre beszereka ta ku putere Au szuit cum acsaja sze zdrobaszke*“, LXXIV-17 etc. Folosirea construcției *cum să*, cu valoare finală, ar putea să fie datorată prezenței în originalul maghiar a conjuncției *hogy* (= *cum* sau *să*), totuși trebuie menționat că în limba veche acest tip de subordonare apare relativ frecvent și în textele traduse din alte limbi sau în creațiile originale, așa, de pildă, Coresi în prefața *Molitvelnicului* (1567-1568) scrie: „rumânește am scris acest Molitvenic, **cum să** înțeleagă și popa ce zice însușu“⁶.

În manuscrisul nostru multe substantive compuse sunt, de fapt, niște locuțiuni substantivale calchiate după maghiară: *stătătura de bășău* „răzbunare“ (< magh. *bósszuálló*) LXXIX-23; *stătător de bășău* „răzbunător“ (< magh. *bósszuállás*) XCIV-1, *dătătură de har* CXVI 29-30 „mântuire, har“ (< magh. *hálaadás*) *făcător de silă* „om violent“ (< magh. *erőszak-tev*) CXL-3. Aceste

⁶ Alte exemple în Densusianu, *HLR II*, p. 410; M. Avram, *Evoluția*, p. 99-102; ILRLV, p. 169 și 367-368.

calcuri le regăsim și în alte texte vechi, de pildă: *dătătură de har* la Agyagfalvi, 118, FIK 9, 31,47 și în Anon. Car. *Deteture de har. Gratiarum actio; stătător de băsău* FIK, 74, Agyag. 3 etc., *a sta de băsău* „a se răzbuna“ PO 34/20; *stătătură de băsău* „răzbunare“, Sicriul de Aur 24r etc.

Tot calcuri din limba maghiară sunt cuvintele compuse *omeny unicz* (= oameni uniți) LXVIII-28, calchiat după magh. *egyenes embereket* și *chipuri făcător* „sculptor, iconar“ CXXXV-58 (< magh. *kép.formáló*).

În textul nostru găsim numeroase compuse formate din verb + adverb care imită servil formele verbale complexe din limba maghiară și creează o relație specială între aceste două părți de vorbire. Calcuri de acest gen apar și în alte texte româno-calvine traduse din limba maghiară între secolul al XVI-lea și al XVII-lea⁷. Iată câteva exemple:

a spune afară „a spune, a declara“: „*Afare szpune nu stiu*“, XL-26 — după magh. *kimond*;

a plivi afară „a plivi“: „*Utrinde Dumnedzeu Pre tine pleveste afare*“, LII 14-15 — după magh. *kigyomlat*;

a șterge afară „a șterge“: „*Den kártá ta sterdse pre jej afare*“, LXIX-91 — după magh. *kitöröl*;

a scoate afară „a elibera“: „*De szupt tovar greu Ej szkos afare jeu*“ LXXXI 31-32 — după magh. - *kihoz*;

a slobozi afară „a rosti, a emite“: „*Szlobode afare kuventul luj*“, CXLVII-57 — după magh. - *kibocsát*;

a lua afară „a scoate“: „*Ja-me' afare den csaszte imale*“, LXIX-41 — după magh. - *kivesz*;

a ridica sus „a ridica“: „*Es redike szusz kapetile*“, LXXXIII-6 — după magh. - *felemel*;

a lua sus „a înălța, a considera“: „*Jeu pre jel voj lua szusz ka fet neszkut al mjeu*“, LXXXIX-69 — după magh. - *felvesz*; aceeași construcție poate să însemne și „a înțelege“: „*Ja-m szusz nevoje si me oszvejeste*“, CXIX (20) 4 — după magh. *felfog*;

a crește sus „a crește, a se matura“: „*Unde aceesty porobocs micisi; Creszk szusz si esze fak mare*“, CXXVII-20-21 — după magh. *felnevel*;

⁷ Cf. Viorica Pamfil, *Calcurile româno-maghiare în Palia de la Orăștie*, CL, II, 1957, p. 215-216.

a striga sus „a invoca, a striga“: „Jeu ketre Domnul *szusz sztrigaj*“, CXLII-1 „Redikaj jeu sztrigatul mjeu Dake *sztrigaj szusz* la jel“, LXXVII 2-3 — după magh. - *felkiált*.

a merge sus „a se răspândi“: „En beszereke-j graju-m *szusz mersze*“, XVIII-15 — după magh. *felhat*;

a bate jos „a strivi, a lovi“: „*Betu dsosz* vertute a me“, CII-97 — după magh. *lever*;

a pogorî jos „a coborî“: „*Si* pre szfent Sionul *dsosz pogore*“, CXXXIII-11 — după magh. - *leszáll*;

a căuta jos „a privi în jos“: „Domnul Dumnedzeu den tser *josz kaute*“, LIII-6 — după magh. - *alátekint*;

a veni înainte „a înainta, a înșira“: „Ku sirag *venit au nainte*“, XLVIII 13-14 — după magh. - *előjön*;

a lua înainte „a reproșa“: „(...) tse tine voj *luva nainte*“, L-47 — după magh. - *elővesz*;

a duce înainte „a aminti“: „Vina sze vej *ennainte ducse*“, XC-22 — după magh. - *előhoz*;

a spune înainte „a enumera“: „Porencsile-cz ku budzele mele Si cuvintele dulcse gurej tale Cu dare de har *szpun-øj nainte*“, CXIX (2) 13-15 — după magh. - *előszámlál*;

a strânge întruna „a culege, a pune unu lângă altul“: „*Sztrindse entruna* pekatele~ lor“, LXIX-88 — după magh. - *összeszed*;

a merge înluntru „a intra“: „Ke noj vom *merdse enluntru*“, CXXII-3 după magh. - *bemegy*;

a căra înluntru „a căra într-un loc“: „Bukurend *enluntru kare*“, CXXVI-24 după magh. - *behord* etc.

Adeverbul *orbiu* în construcția *cu orbiu* „cu îndrăzneală, fără teamă“ (< *orb* + *-iu*): „Pre rej tocz pusztineste si stergse Kare cu *orbiu* ku mulcie mare Fac pusztinale pre urikul teu“ reprezintă un caz destul de interesant de interferență lingvistică. Cuvântul *orbiu*, care nu este înregistrat în dicționare, în textul nostru traduce expresiile maghiare *vakmerőség* = *îndrăzneală* sau *vakmerőképpen* = *în mod temerar*. Rădăcina maghiară *vakmerő* este compusă din *vak* = orb și *merő* = absolut, deci probabil *orbiu* este un calc după acest cuvânt maghiar. Din punct de vedere formal există o problemă în legătură cu sufixarea acestui cuvânt, sufixul *-iu* fiind adăugat de obicei la substantive de tip *aur*,

argint, *aramă* etc. pentru a crea adjective precum *auriu*, *argintiu*, *arămiu* etc. O explicație posibilă pentru derivarea cuvântului nostru ar putea să fie sufixul maghiar *-ul*, prin care, în limba respectivă, se creează adverbe pornind de la adjective: *magyar* - *magyarul*; *rossz* („rău“) - *rosszul* etc. Această ipoteză a fost formulată prima dată de V. Bogrea pentru a explica glosa din Anon. Car. *Lupiul. More lupino* (DR, III, p. 803). Problema este analizată și de N. Drăganu care crede că și forme precum *Ararul. Raro*, *Adesul. Frequenter* și *Amenuntul. Minutatim*, tot din Anon. Car., și *nebuniul*, *orbiul*, atestate în Viski tot cu sens adverbial, trebuie puse în legătură cu acest sufix de origine maghiară (cf. DR, IV, p. 147-148). Drăganu totuși admite că „e greu de spus însă cum s-a făcut derivațiunea acestor trei adverbe (...) cât timp nu știm sigur cum se rosteau: cu *i* ori cu *@* (Idem, p. 148, nota 1).

Exemplele înșirate în această scurtă sinteză se datorează voinței de a reproduce cât mai fidel originalul maghiar și imprimă textului nostru un aspect livresc, artificial, în general străin specificului limbii române. Dincolo de aceste aspecte, totuși, am putut evidenția că unele calcuri după limba maghiară întâlnite în Psaltirea anonimă au circulat și în alte texte româno-calvine. Prezența acestor forme în mai multe texte nu poate să fie întâmplătoare și ne face să presupunem existența unei norme „paraliterare“ în astfel de scrieri redactate între secolele al XVI-lea și al XVII-lea, în Banat și în Hunedoara.

BIBLIOGRAFIE

- Agyagfalvi = *Cartea de cântece*, copiată de Gergely Sándor Agyagfalvi, Hațeg, 1642, (ms.) exemplar fotocopiât păstrat la Catedra de limba și literatura română din Budapesta.
- Anon. Car. = *Anonimus Caransebesiensis*, (ms), cf. Gr. Crețu, *Anonimus Caransebesiensis. Cel mai vechi dicționar al limbei române, după manuscriptul din biblioteca Universității din Pesta*, în „Tinerimea română“, 1898, nr. 1, p. 320-380.
- M. Avram, *Evoluția* = Mioara Avram, *Evoluția subordonării circumstanțiale cu elemente conjuncționale în limba română*, București, EA, 1960.
- CL = „Cercetări de lingvistică“, Cluj, I, 1956 -.
- Densusianu, *HLR I-II* = Ovid Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*. Tome premier. *Les origines*. Tome II. *Le seizième siècle*, Paris, 1901, 1938.

- DR = „Dacoromania“, Buletinul Muzeului Limbei Române, condus de Sextil Pușcariu, Cluj, 1921-1948.
- FIK = L. Tamás, *Fogarasi István Káteja*, Kolozsvár, 1942.
- Frag. Tod. = *Fragmentul Todorescu*, vezi Gheție, *Texte*.
- Gheție, *Texte* = AAVV, *Texte românești din secolul al XVI-lea*. I. *Catehismul lui Coresi* II. *Pravila lui Coresi* III. *Fragmentul Todorescu* IV. *Glosele lui Bogdan* V. *Prefețe și epiloguri*. Ediții critice de Emanuela Buză, Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Ion Gheție, Alexandra Roman Moraru, Florentina Zgraon (coordonator I. Gheție), București, EA, 1982.
- ILRLV = *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)* de Gh. Chivu, M. Costinescu, C. Frâncu, I. Gheție, A. Roman Moraru și M. Teodorescu. Coordonator I. Gheție, București, Ed. Academiei Române, 1997.
- Istvánházi = *SOLTARILYE A LUJ SFUNT DAVID SI PROROK Szkrizse ku asutoria luj Dumnyetzou, in Riu de Mori. Anno nosztri Iesus Christi 1703. In kurtya Sinsztyityi Supunzeszi Kendeffi Janosje gyelá* Styéfán Istvánházi, ms. păstrat la Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, cod. 579/a-b.
- LR = „Limba română“, București, 1952-
- Lex. Mars. = *Lexicon Marsilianum*, în C. Tagliavini, *Il «Lexicon Marsilianum»: Dizionario latino-rumeno-ungherese del sec. XVII. Studio filologico e testo*, București, 1930.
- Pamfil, *Elemente* = V. Pamfil, *Elemente regionale în lexicul „Paliei de la Orăștie“*, în CL, III, 1958, p. 227-248.
- PO = *Palia de la Orăștie 1581 - 1582. Text - Facsimile - Indice* de V. Pamfil, București, EA, 1968.
- Psaltire anonimă = Psaltirea lui A. Molnár, tradusă în limba română, 1660 cca., manuscris anonim, păstrat la Biblioteca Academiei Române din Cluj Napoca, cod. R-1813.
- Sicriul de aur = Ioan Zoba din Vinț, *Sicriul de aur. Carte de propovedanie la morți*. Sas Sebeș, 1683, Ed. Anton Goția, București, Ed. Minerva, 1984.
- Todi, *Elemente* = Aida Todi, *Elemente de sintaxă românească veche*, Pitești, Paralela 45, 2001.
- Viski = *A luj SZVENT DAVID Kraj, SI PROROKul a szutyé csincs dzecs de SOLTARI, Kari au szkrisz ku menile luj VISKI JÁNOS. en Bóldófgalavo 1697*, ms. păstrat la Biblioteca Academiei Române din Cluj Napoca, cod. 1831.

INTERFERENZE LINGUISTICHE ROMENO-UNGHERESI NEL XVII SECOLO

Riassunto

Nei testi che appartengono alla corrente religioso-culturale romeno-calvinista si incontrano numerose influenze linguistiche ungheresi. Nella traduzione anonima del *Psalterium Hungaricum* (1660 circa) si possono rilevare numerosi esempi di traduzioni influenzate dall'originale ungherese che danno vita a costruzioni sintattiche estranee alla norma linguistica romena ed a calchi linguistici che hanno circolato anche in altri testi romeni tradotti dall'ungherese tra il XVI ed il XVII secolo. Tali corrispondenze lasciano presupporre che gli autori romeno-calvinisti abbiano seguito una sorta di subnorma letteraria comune per la redazione dei propri testi.